

Це історія не так інституцій, як особистостей...

(Слово наукового редактора)

Представляти книжку – справа приємна, що й казати. Ба більше, ця приємність стає щонайменше подвійною, коли бачити не тільки завершену роботу, а й бути (як науковий керівник) співтворцем її задуму й мати змогу впродовж кількох років стежити за появою тексту. Вочевидь, науковий успіх завжди складається з дуже багатьох чинників і залежить від різних обставин. Однак усі вони втрачають вартість, якщо не мати відваги протистояти кон'юнктурі, не шукати свого розуміння досліджуваної матерії, зрештою – не бачити поза минулим майбутнього. Сьогодні можу з певністю твердити, що Роман Лехнюк упевнено формує власний характер історика. І свідчення цього – вихід у світ його першої монографії «На порозі модерного світу: Українські консервативні середовища в Галичині в першій чверті ХХ століття». Книжка, по суті, увібрала в себе авторове переконання в першорядному значенні культурної традиції та інтелектуальної історії для політики та її розуміння. Саме такого підходу, як гадаю, в українській історіографії бракує.

Дослідження Романа Лехнюка зародилося з магістерського семінару кафедри новітньої історії України імені Михайла Грушевського Львівського національного університету імені Івана Франка. Його тема, що переросла згодом у кандидатську дисертацію (захищену в 2018 р.), є одним із напрямів наукових досліджень кафедри – вивчення світоглядних, політичних, ідеологічних основ новочасного укра-

їнського націєтворення, з'ясування механізмів перетворення етнокультурної спільноти на модерну націю. Задум дослідження полягав у тому, щоби простежити, як змінювалось українське суспільство в Галичині під впливом австрійської модернізації початку ХХ ст., згодом Першої світової війни, національної та соціальної революцій, польсько-української війни, аж до утвердження на деякий час у краї польської держави. Маркером, який мав слугувати з'ясуванню цього, було вибрано консерваторів. Насправді ж виокремити консерваторів з широкої палітри галицьких течій і угруповань було доволі складно, бо в українському випадку вони завжди з'являлися на ледь вловимій межі.

Інтерес до консервативних середовищ, які стали об'єктом вивчення Романа Лехнюка, був зумовлений не тільки суто науковими, практичними міркуваннями. Великою мірою тема дисертації, а відтак і книжки збіглася з ширшими пізнавальними інтересами молодого дослідника, його тяжінням до пошуку в історіографії тем і сюжетів, які пов'язані зі змінами суспільної свідомості, перетіканням між свідомістю (ідентичністю) індивідуальною та колективною. Так чи так, це дослідження обертається навколо актуальних досі понять традиції, новаторства і кризи. Думаю, що заслугою автора є погляд на українські консервативні середовища як на сили, які прагнуть не так зберігати щось у незмінному вигляді, як шукають простори для творення нового світу (прикметно, що без революцій). Авторіві вдалося вміло поєднати розуміння консерватизму як руху певних ідей і конкретних вчинків. Уперше в історіографії в одній роботі розглянуто такі середовища, як русофільський рух, християнсько-суспільний рух і Греко-католицька церква, а також подано для порівняння приклади з історії польського, словенського, чеського консерватизму, проведено паралелі з консервативними практиками в українському русі Наддніпрянщини.

Звичайно, монографія, яку представляю, не є абсолютним новаторством, хоча й написана вона на широкій джерельній основі. Упродовж останнього двадцятиліття сформувалася доволі розлога історіографія, яка стосується багатьох сюжетів і персоналій, про які йдеться в книжці Романа Лехнюка. Однак ці публікації витримані здебільшого в руслі подієвої історії з акцентом на українсько-польських відносинах, що становили в той час осердя політичної історії Галичини. Найближчою за дослідницькими підходами до теми українського консерватизму стала праця німецької історикині Анни Вероніки Вендланд «Русофіли Галичини. Українські консерватори

між Австрією та Росією, 1848–1915» (німецькою вона вийшла друком у 2001 р., а українською – у 2015 р.). Однак вихід поза межі наявної історіографії полягав не тільки в поєднанні автором кількох змістових напрямів та виокремленні консерватизму, а й у хронології дослідження. Перша чверть ХХ ст. як цілісний історичний період раніше по суті не розглядалася. Історики бачили в ній декілька окремих сюжетів відповідно до традиційної для національного гранд-нарративу політичної хронології.

Задум дослідження відображено в його архітектоніці. Книжка складається з п'яти розділів: у першому йдеться про понятійний апарат, методологічні засади, історіографічну та джерельну базу дослідження; у другому – схарактеризовано русофілів; у третьому – християнських суспільників (так зване угруповання Олександра Барвінського); у четвертому – суспільні практики греко-католицького духовенства й світоглядну позицію Церкви як інституції; у п'ятому – консервативні рухи в Центрально-Східній Європі, які мали точки дотику з українськими консерваторами в Галичині. Для кожного з наведених середовищ автор наполегливо шукав лаконічні й точні характеристики: «у пастці традиції» (про русофілів), «дилеми масової політики» (про християнських суспільників), «між інституційним консерватизмом і новочасними викликами» (про Греко-католицьку церкву і духовенство), «єдність у різноманітті» (про консервативні середовища з-поза Галичини). Ці характеристики – додаткове свідчення того, яким широким був тогочасний спектр консервативного мислення.

Найпершою проблемою, з якою зіткнувся автор, була трудність дефініції консерватизму. Чи був консерватизм ідеологією? Автор шукає аргументи, щоби обґрунтувати неідеологічний характер українського консерватизму (вказує на відсутність групової свідомості, яскравих теоретиків, організаційну різноманітність тощо). Урешті-решт він стверджує: «оптимальним варіантом бачиться означення українського консерватизму в Галичині кінця ХІХ – першої чверті ХХ століття як стилю мислення або світогляду, що відображає його недогматичність і неартикульованість». Та й справді, українському консерватизму бракувало ідеологічної самодостатності, він у той час аж ніяк не міг протистояти ідеологіям, які давали цілісне бачення соціальної реальності, а не тільки окремих її фрагментів. Українські консерватори, по суті, замикалися в собі: для русофілів важливою була пам'ять про «стару Русь» та її культурні надбання, християнські суспільники вважали за ідеал досягнення українсько-

польського порозуміння (як передумови для розгортання «органічної праці»), а Греко-католицька церква як інституція й духовенство на місцях з усіх сил шукали способи знайти своє місце в політично та ідейно поділеному суспільстві. Відтак українському консерватизму вочевидь бракувало універсальності, осягнення смислу подій у всій його повноті.

Авторові вдалося наскрізно по всьому тексту зберегти одночасно позитивну настанову до своїх героїв і конче необхідну для історика критичну дистанцію. Це завдання не було легким, адже історія українського консерватизму першої чверті ХХ ст. пов'язана з відчуттям кризи, а в підсумку – й неуспіху. Книжка Романа Лехнюка – це, по суті, оповідь про невдачі консерваторів та нерозуміння їх суспільством. «Не мали шансів на успіх», «приречені на неуспіх» – ці слова часто повторюються в книжці, особливо в контексті русофілів і християнських суспільників. Єдиною силою, яка зуміла подолати кризу і віднайти себе в зміненому політичному просторі, була Церква. Попри поразки, історія українського консерватизму в період війни-революції є повчальною. Вона не тільки виказує стан тогочасного суспільства, а й дає підстави для більш далекосяжних, так би мовити, універсальних висновків. З-поміж них два найважливіші: а) у часи змін (не)успіх залежить передусім від внутрішнього стану суспільства (зовнішні обставини важливі, але не визначальні); і б) не можна піддаватися спокусі простих відповідей (а саме їх пропонувала тоді більшість політичних сил, захоплених що соціальним, що національним популізмом).

Отож, підготоване Романом Лехнюком дослідження не є класичною роботою з політичної історії (як це може здатися на перший погляд). Це радше робота з історії ідей, точніше навіть інтелектуальної історії, в якій традиційний інструментарій переосмислено на основі включення історії ідей у відповідні соціальні, політичні й релігійні контексти. Бо в центрі уваги цього дослідження – як почуває себе людина, яка живе минулим чи намагається зупинити час, як вона чується у світі, що стрімко змінюється, а звичні умови руйнуються. Книжка насичена подробицями, інколи з приватного життя публіцистів і політиків, без яких неможливо осягнути особливості українського консерватизму. У дослідженні показано й опонентів консерваторів – суспільні сили та ідеї, які визначили історію ХХ століття: націоналізм і соціалізм. До найважливіших новаторських висновків автора треба

віднести твердження про галицький консерватизм як стиль мислення, а не цілісну ідеологію. Так само історія консервативної думки в Галичині – це «історія не так інституцій, як особистостей».

Дослідження спирається на широкі контексти. Розмови, коли автор ще був дисертантом, привели до думки, що навіть попри визначені темою територіальні межі тільки галицької перспективи замало для вірогідних узагальнень і висновків. Так у роботі з'явилися сюжети, які нав'язують до українського консерватизму з Наддніпрянщини (Великої України), а також діяльності польських, чеських і словенських консервативних середовищ. Це дало змогу розглянути український консерватизм у порівняльній перспективі, а відтак зробити висновок, що українські консервативні сили не можна чітко вписати в наявні класифікації консерватизму навіть у межах Австро-Угорщини. Але ще важливішим є значення порівняльних аспектів для розуміння механізмів модерного українського націєтворення, особливо двох його вимірів – з одного боку, подолання імперських кордонів і досягнення національної єдності, а з другого, інтеграції в європейський культурний і політичний простір.

Під час роботи над текстом я бачив прагнення автора написати книжку, яка б не тільки відтворювала подієву канву, а й промовляла до сучасного читача – насамперед про смисли й значення минулого, відкривала його емоційний та інтелектуальний зв'язок із сучасністю. З цим завданням, гадаю, Роман Лехнюк також упорався. Уважаю, що авторові вдалося запропонувати низку висновків, які можуть відкрити нові перспективи в дослідженні українського суспільства перших десятиліть ХХ ст., зокрема щодо внеску українців у творення модерного простору Центрально-Східної Європи. Як науковий керівник я радий, що дослідження відбулося і що я мав нагоду теж (так само як автор) відкривати для себе нові площини, в яких можна досліджувати минуле. Маю сподівання, що ця праця стане для Романа Лехнюка добрим науковим стартом, а для читачів – фахівців і всіх охочих – пізнавальною й багато в чому повчальною інтелектуальною мандрівкою в часи столітньої давнини, коли стрімко руйнувався старий світ, викликаючи в одних страх, а в інших – гарячковий ентузіазм.

Мар'ян Мудрий

Львів, серпень 2019 р.

Вступ

Непросто віднайти в багатогранному світі інтелектуальної історії чи історії ідей питання, які звучали б настільки просто й складно водночас. Що таке консерватизм? Чого прагнуть консерватори? Чи консерватизм узагалі виключає будь-які зміни й оберігає усталені звичаї та дійсність, якими б вони не були? Простота цих запитань полягає в поширених стереотипах, згідно з якими консервативний світогляд справді несумісний зі змінами, розвитком, прогресом, врешті-решт – успіхом. Складність же в тому, що прості відповіді майже завжди хибні, оскільки їх простота за визначенням виключає можливість неоднозначності, багатогранності, різноманіття. А саме в урахуванні й розумінні цих рис лежить ключ до спроби бодай частково досягнути феномен консерватизму. Адже з моменту свого виникнення як політичної філософії (ідеології, доктрини) консерватизм продемонстрував численні успішні й невдалі, часто взаємозаперечні, приклади свого втілення – настільки різноманітні, що, мабуть, жодна інша велика ідея чи ідеологія не зможе пишатись такою різнобарвністю.

З огляду на це консерватизм є складним для характеристик, дефініцій і аналізу ідейним та політичним феноменом, що одностайно відзначають усі його дослідники. Неможливість окреслити єдиний ідейний стандарт для консерватизму робить вивчення його локаль-

них варіантів найефективнішим шляхом студій над цим стилем мислення про світ. Це, в свою чергу, спонукає звернути увагу на традиції українського консерватизму, який має за своїми плечима багату інтелектуальну історію. Принаймні достатньо багату, щоб привертати більше уваги істориків та широкого загалу, ніж привертає сьогодні. Якщо говорити про суспільство загалом, то в кращому випадку знайомі є постаті В'ячеслава Липинського і Павла Скоропадського. Очевидно, що в науковому середовищі ситуація є кращою. Та все ж навряд чи буде перебільшенням сказати, що, у порівнянні з націоналізмом, соціалізмом, комунізмом чи навіть фашизмом / нацизмом, консерватизм викликає суттєво менше уваги в українській історіографії. Багато в чому така ситуація логічно продиктована бурхливими й часто трагічними подіями ХХ століття, де й справді консервативному світоглядові в його позитивних і негативних проявах залишалось мало можливостей для самореалізації. Певною мірою це також можна пояснити самою природою консерватизму. Адже за привабливістю він не міг рівнятися з, наприклад, націоналізмом чи соціалізмом, бо апелював і донині апелює головно до складних і непопулярних понять традиції, авторитету, поміркованості. Тож в українському випадку консерваторам зазвичай щонайбільше була відведена роль конструктивної опозиції.

Якщо історія монархістської ідеї й руху все ж може похизуватися солідним обсягом присвячених собі фахових студій, то про інші аспекти історії українського консерватизму важко сказати те саме. Зокрема це стосується його проявів у Галичині під владою династії австрійських Габсбургів. Якщо говорити безпосередньо про хронологічні рамки нинішньої праці – першу чверть ХХ століття – то в цей час український консерватизм у цьому краї був представлений трьома середовищами: русофілами, християнсько-суспільним рухом і Греко-католицькою церквою. Усі вони були невід'ємною, поряд з націоналізмом, соціалізмом чи лібералізмом у різних їх проявах, частиною українського галицького суспільства того часу. Разом ці ідеї творили строкату мозаїку, і виключення будь-якого елементу з загальної картини позбавить її цілісності. Кожне з досліджуваних тут консервативних середовищ мало власну специфіку, традицію, здобутки й прорахунки. Подекуди, ґрунтуючись на спільних найзагальніших засадах, вони творили взаємозаперечні світогляди й політичні програми. Та якими б різними не були уявлення галицьких

русофілів, християнських суспільників та греко-католицького духовенства – в усьому його внутрішньому різноманітті – про витoki чи перспективи традиції, усі вони розуміли її важливість.

Традиційні засади суспільно-політичного життя, моралі чи соціальних відносин мали особливе значення в першій чверті ХХ століття. Ця доба – переломний період в історії консерватизму і світу загалом. У випадку українських консервативних середовищ важливість цієї доби полягає в пошуку способів реагування на нові дилеми – дилеми нового, модерного світу, що стрімко проникав у всі аспекти людського існування від ідейно-світоглядних до побутових. Саме нові явища, принесені початком ХХ століття, вирішальним чином вплинули на теорію і практику досліджуваних середовищ консервативної думки. Насамперед ідеться про нові ідеології – націоналізм і соціалізм (у цьому випадку насамперед у його специфічному різновиді галицького радикалізму) та зумовлені ними суспільні зміни. Хоча їхні корені в українському суспільно-політичному просторі Галичини простежуються з ранішого часу, саме на зламі ХІХ–ХХ століть вони повноцінно й масштабно починають домінувати в краї. Ці ідеології суперечили традиційному порядку речей – отже загрожували майбутньому консерваторів.

Криза, з якою зіткнулися українські консерватори в Галичині в першій чверті ХХ століття, не була локальним явищем, тому її не можна зрозуміти без урахування ширших контекстів. Злам століть – так звана епоха *Fin de siècle* – прискорив політичні, культурні й суспільні зміни у світі, що створювало проблеми не лише українським, а й ґрунтованим на чіткіших теоретичних засадах англійським, французьким чи американським консерваторам. Еволюція (або революція) світу в досліджуваний період активно впливала на українські консервативні середовища. Серед найважливіших для них тем були агресивна секуляризаційна політика французьких урядів, революційні події в Китаї, Мексиці, Португалії тощо. Великий вплив на українські консервативні середовища в Галичині мали революційні події 1905–1907 років у Російській імперії. Ще одним явищем, що похитнуло традиційні уявлення про світ, стало поширення політичного тероризму. Найдраматичнішим для консерваторів і всієї Австро-Угорщини стало вбивство в 1898 році італійським анархістом Луїджі Луччені імператриці Єлизавети Баварської. Подією ж, що фактично зруйнувала світ звичних традицій, уявлень і відносин у

масштабі як Європи, так і Галичини, стала Перша світова війна, породжені нею локальні конфлікти та докорінні зміни в суспільствах у всіх вимірах – від суспільно-політичного до морально-сообистісного. Масштаб і фундаментальність змін та варіативність реакцій на них консерваторів роблять обрану епоху складним, але надзвичайно привабливим об'єктом для вивчення.

Зважаючи на несприятливий для консервативного способу сприйняття і розуміння світу контекст епохи, не стане сюрпризом, що історія русофілів, християнсько-суспільного руху й Греко-католицької церкви в Галичині протягом першої чверті ХХ століття – це частіше (та далеко не завжди) історія невдач, а не успіхів, прорахунків, а не здобутків, занепаду, а не розвитку, втрати, а не здобуття популярності чи політичних впливів. Тому всі вони в той час зазнали відчутних ударів, які для деяких середовищ стали фатальними, а для інших – загартовуючим випробуванням. Попри всі складнощі історія кожного з цих середовищ є по-своєму унікальною, продиктованою лише їх специфічною традицією, а тому пропонує широку палітру ідей та практик, чий успіх чи невдача далеко не завжди визначались їх якістю, конструктивністю чи ефективністю. Тож невдачі консерваторів аж ніяк не применшують важливості їхньої інтелектуальної чи політичної спадщини. Невід'ємна її частина – ілюстрація того, що жодна ідейна система, в тому числі консерватизм, не містить універсальних рецептів успіху.

Специфікою епохи продиктовано вибір хронологічних меж цієї книги. Спільних конкретних нижніх і верхніх часових меж немає, оскільки для різних досліджуваних середовищ вони можуть різнитися. Для русофілів знаковим був 1900 рік – спроба створення політичної партії новітнього зразка, а рубежем з наступною добою – середина 1920-х років, коли формально відбулась інституалізація цього середовища в міжвоєнній Польщі, що також засвідчило наскільки успішними були їхні намагання пристосуватися до викликів модерної доби. Аналіз християнсько-суспільного руху варто розпочинати зі створення його першої політичної інституції – Католицького русько-народного союзу – в 1896 році. Натомість верхньою межею для цього середовища можна вважати дві події: смерть його засновника й незмінного лідера Олександра Барвінського в 1926 році та утворення роком раніше Української християнської організації, діяльність якої спиралася на новий, сформований уже в умовах Польської держави досвід національно-політичної активності консервативно налашто-

ваних українців Галичини. У випадку Церкви нижньою межею може слугувати 1901 рік, коли митрополитом став Андрей Шептицький – постать, яка найбільше вплинула на еволюцію інституційного консерватизму ГКЦ. Як верхню межу у випадку церковної інституції варто брати підписання на початку 1925 року Конкордату між Польщею й Апостольським Престолом, який завершив період невизначеності для греко-католицького духовенства та окреслив умови для його подальших відносин з Польською державою. Якщо все ж таки спробувати віднайти спільну символічну прикінцеву точку, то нею може слугувати 1923 рік з огляду на остаточне визнання Радою послів держав Антанти суверенітету Польщі над Східною Галичиною, що визначально вплинуло на подальший політичний та ідейний клімат регіону і долю консерваторів зокрема.

У контексті хронологічних меж варто акцентувати увагу на тому, що завершення Першої світової війни не стало природним кінцем цієї сторінки в історії всіх трьох досліджуваних середовищ. Попри очевидні фундаментальні зміни, породжені цим глобальним конфліктом, він витворив своєрідний перехідний період, що протривав до середини 1920-х років, у тому числі для українських галицьких консерваторів. За своєю специфікою для середовищ консервативної думки в краї між 1918 роком і окресленими вище для кожного осередку рубежами цей період був одночасно продовженням довоєнних і зародженням нових тенденцій. Тому зрозуміти специфіку розвитку українського консерватизму в Галичині в перші повоєнні роки неможливо без розуміння дотичних процесів, що брали початок ще на зламі ХІХ–ХХ століть.

У фокусі дослідження насамперед перебуває східна частина коронного краю Королівства Галичини і Лодомерії в складі Австро-Угорської імперії; згодом – територія Західноукраїнської Народної Республіки, а після її падіння – Львівського, Станіславівського і Тернопільського воєводств міжвоєнної Польщі. Найчастіше ж уживається термін «Галичина», а у випадках, що потребують спеціального уточнення – як розгляд польського консерватизму чи польсько-української війни 1918–1919 років – Східна Галичина. Саме звідси походили і насамперед тут діяли представники українських консервативних середовищ, і саме в українському суспільстві Галичини вони шукали опору. Однак активність українських консерваторів не обмежувалася східною частиною краю. Тому в межах дослідження

розглянуто їх діяльність у Державній раді у Відні та взаємозв'язки з представниками українського консерватизму Наддніпрянщини. Окремим аспектом є порівняльний аналіз досліджуваних середовищ з іншими консервативними рухами австрійської частини монархії Габсбургів – Цислейтанії. Тому до Східної Галичини долучається не лише її західна частина з центром у Кракові, а й інші частини Австро-Угорщини – чеські та словенські землі. Загалом слід зазначити, що для роботи в обраному жанрі інтелектуальної історії географічні межі є зазвичай умовними.

Специфіка кожного з українських консервативних середовищ у Галичині першої чверті ХХ століття зумовлює застосування проблемно-хронологічного підходу як єдино можливого. Понад те, цей метод має різні прояви залежно від того, який осередок у фокусі уваги. Так, розвиток русофільського руху розглянуто з акцентом на хронологічну складову. Натомість у випадку християнсько-суспільного руху й особливо Греко-католицької церкви переважає проблемний підхід, що відображає необхідність додаткової уваги до окремих аспектів їх історії, які неможливо розглянути в рамках хронологічно лінійного викладу матеріалу. Лише поєднання двох методів дає змогу максимально широко охопити динаміку й особливості кожного з досліджуваних консервативних середовищ.

Першу частину книги присвячено методологічним проблемам обраної теми, а насамперед спробі бодай коротко охарактеризувати як консерватизм загалом, так і природу його українських різновидів у Галичині. Особлива увага тут приділена ключовій проблемі, яка ще ніколи повноцінно не привертала уваги дослідників – чи можна вважати український консерватизм у Галичині першої чверті ХХ століття ідеологією. Поруч із природою і сутністю консервативного світогляду розглянуто найважливіші для цього дослідження поняття й методи, особливо роль порівняльного аспекту. Окрім цього, тут подано огляд стану історіографії цієї теми, а також аналіз основних типів і груп джерел, на основі яких можна відтворити ідейні засади і практичну діяльність русофілів, християнсько-суспільного руху та Греко-католицької церкви.

У фокусі другого розділу – середовище галицьких русофілів. Центральною темою тут виступає ідея «всеруськості» як основа їхнього консервативного світогляду. Модерні виклики суттєво вплинули на цю концепцію та головні засади русофільства загалом. Тому тут

розглянуто суть «всеруської» ідеї й те, які її аспекти потрапили під загрозу протягом обраної епохи та яким чином русофіли намагались відреагувати на досить несприятливі для їхнього світогляду й традиції тенденції суспільно-політичного життя як напередодні Першої світової війни, так і в перші роки після її завершення.

Третій розділ присвячено українському християнсько-суспільному руху. Спочатку розглянуто основні теоретичні засади цього середовища, ставлення його представників до нових ідеологій, процесів демократизації та змін у політичній культурі. Окремо виділено їхню оцінку проблем і перспектив польсько-українських відносин у Галичині. У другому пункті цього розділу аналізуються спроби інституційного оформлення середовища протягом першої чверті ХХ століття, здобутки й прорахунки у цих починаннях, роль внутрішніх та зовнішніх чинників. Водночас приділено увагу прикладу найважливішої ролі однієї людини для цілого середовища з-поміж усіх аналізованих у книзі консервативних осередків – випадку Олександра Барвінського. Окремо розглянуто історію газети «Руслан» як найстабільнішої інституції, створеної християнськими суспільниками та її роль поширювача консервативних підходів у політиці в умовах зростаючої ролі преси в суспільстві.

У четвертій частині цієї праці на трьох рівнях представлено аналіз інституційного консерватизму Греко-католицької церкви, його основні засади та їх еволюцію в окреслений час. Перший рівень – це аналіз ідейно-політичного клімату доби: суспільно-політичних процесів та ідей, що безпосередньо впливали на сприйняття ролі й місця Церкви в суспільстві. Тут же представлено публічні реакції представників духовенства у тогочасних періодичних виданнях на численні теоретичні й практичні загрози традиційно провідному становищу ГКЦ в українському галицькому соціумі. Другий рівень – розгляд підходів та вчинків вищих церковних ієрархів щодо захисту й розвитку керованої ними церковної організації у змінних, часто несприятливих зовнішніх і внутрішніх обставинах. І третій аспект – роль і місце парафіяльного духовенства в еволюції церковного консерватизму доби. Специфіка цієї групи полягає в її численності – саме тут творилось найбільше варіантів сприйняття модерної доби та реагування на пропоновані нею виклики. Окремо розглянуто дискусію довкола намірів запровадження целібату, що продемонструвала неоднорідність інституційного консерватизму Церкви.

Останній розділ книги має на меті представити в порівняльному щодо українських середовищ контексті головні аспекти історії польських, чеських і словенського консервативних рухів у рамках монархії Габсбургів, а також досвід тогочасної української консервативної думки в Наддніпрянській Україні. Це дає змогу панорамно поглянути на випадок українського консерватизму в Галичині, порівняти його теорії, практики та проблеми з іншими зразками консервативного мислення в тогочасній Центрально-Східній Європі. Інший важливий аспект цього розділу – аналіз взаємовпливів та особистих контактів між переліченими середовищами й окремими їх представниками, що мали як позитивні, так і негативні прояви. Очевидно, що обраний для порівняння перелік рухів і осередків консервативної думки не є вичерпним. Проте їх достатньо для розуміння того, що українські консервативні середовища в Галичині першої чверті ХХ століття були частиною ширших суспільно-політичних процесів і невід’ємною складовою частиною тогочасного консерватизму в регіоні.

Під час написання книги автор намагався максимально дистанціюватись від власних уподобань при висвітленні обраної проблеми. Водночас повністю позбутись емоційності, не перетворивши текст на сухий виклад фактів, позбавлений аналізу й трактування, навряд чи є можливим. Тому питання про те, наскільки авторові вдалось запобігти вираженню власних симпатій чи антипатій, залишається на розсуд читачів цієї праці.